

БУХОРО ХОНЛИГИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА МАДАНИЙ ҲАЁТ**Нарзуллаева Зулайхо Эркиновна**

Осиё халқаро университети магистранти.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11445248>

Аннотация. Ушбу мақолада Бухоро хонлиги ҳукмдорлари Шайбонийлар ва Аштархонийлар сулоласи вакиллари давридаги маданий ҳаёт ва таълим тизими тарихи илмий таҳлил қилинган.

Калим Сўзлар: Бухоро хонлиги, маданий ҳаёт, мадраса, таълим тизими, адабий муҳит.

EDUCATIONAL SYSTEM AND CULTURAL LIFE OF BUKHARA KHAN

Abstract. In this article, the history of cultural life and education system during the Shaibani and Ashtarkhani dynasties, rulers of Bukhara Khanate, is scientifically analyzed.

Key Words: Bukhara khanate, cultural life, madrasa, educational system, literary environment.

**СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ И КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ БУХАРСКОГО
ХАНА**

Аннотация. В данной статье научно анализируется история культурной жизни и системы образования при династиях Шайбани и Аштархани, правителях Бухарского ханства.

Ключевые слова: Бухарское ханство, культурная жизнь, медресе, система образования, литературная среда.

Абдуллахон II нинг Бухоро тахтини эгаллаб, шаҳарни мамлакат пойтахтига айлантириши хонликдаги маданий жараёнлар ривожига ижобий таъсир кўрсатди. Адабий-маданий анъаналар доирасида тарихнавислик, тазкиранавислик ва маноқиблар ёзиш (маноқибнавислик) янги босқичга кўчди. Бу жараёнга жўйбор хожаларининг таъсирини ҳам назардан қочирмаслик керак. Уларнинг ҳомийлиги туфайли бир неча янги асарлар дунёга келди, деб ёзади тарихчи Ҳ. Тўраев. Булар Бадриддин Кашмирийнинг—Равзат ар-ризвон, ҳадиқат ал-ғилмон, Ҳусайн ас-Сарахсийнинг—Маноқиб саъдия, Муҳаммад Абу Толибнинг—Матлаб ат-толибин асарларидир. Ушбу асарларда келтирилган маълумотлардан хожаларнинг нафақат ташқи сиёсий ва иқтисодий, балки ташқи маданий алоқаларга ҳам кўрсатган таъсири тўғрисида кўплаб маълумотлар учратиш мумкин.

Масалан, асарда Ўрта Осиё ва Ҳиндистон адабий алоқалари тўғрисида маълумот учрайди. Бобурий Акбаршоҳ (1556-1605) саройида хизмат қилган ҳиндистонлик шоир Абулфайз Файоди Хўжа Саъдга бағишлаб ғазаллар ёзганлиги, бухоролик ўн етти шоир бу ғазалларга мухаммас ёзганлиги асар орқали маълум бўлади[1]. Муҳаммад Абу Толибнинг —Матлаб ат-толибин асарида эса жўйбор хожаларининг кўзга кўринган вакилларида бири Муҳаммад Юсуф Хожанинг XVII асрдаги маданий жараёнларда иштироки ҳақида маълумотлар келтирилади. У ўз даврининг шоири ва маърифатли кишиларидан саналган.

Хаттот сифатида бир неча Қуръон нусхаларини қайта кўчирган. Унинг томонидан настаълиқ хатида кўчирилган китоблар кўпинча бошқа давлатларга юбориладиган туҳфа вазифасини бажарган. Бундан ташқари, Муҳаммад Юсуф Хожа —Ишратий таҳаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. Бундан ташқари, ўз даврининг нуфузли диний уламоларидан ҳисобланган жўйбор хожаларининг мавқеи қозоқ ҳукмдорлари орасида ҳам юқори бўлган.

Жумладан Шиғойхон ва Таваккалхонларнинг жўйбор шайхларига нисбатан эътиқоди баланд бўлган ва ўзларини уларнинг муриди деб ҳисоблашган. Буни Хожа Саъд номига бағишлаб ёзиб жўнатилган рубоийлар тасдиқлайди. Бадриддин Кашмирий ўзининг асарига айнан Таваккалхон томонидан ёзилган рубоийни ҳам киритган[2]. Ҳофиз Танишнинг «Абдуллонома» асарида Шиғойхон ва Таваккалхонларнинг Абдуллохон II номига бағишлаб ёзган маснавийлари тўғрисида ҳам маълумот берилган[3]. Хорижлик олим Р. Макчезни жўйборийлар ҳақида ёзилган асарларни санар экан, улар ичида балхлик Амир Ҳайдар Балхий Давлатободийнинг ҳам шу ҳақида иккита мақомот ёзгани, улардан бири Хожа Саъдга бағишланганини ёзади[4]. Ушбу маълумотдан билиш мумкинки, бу даврдаги адабий жараёнларда жўйбор хожаларининг таъсири катта бўлган, шоир ва адиблар уларнинг кўмаги остида ва улардан руҳланиб юқоридаги каби асарлар яратганлар. Бу даврда Бухоро ва Ёркенд давлатлари ўртасида ҳам маданий алоқалар диний уламолар туфайли янада ривожланган. Бу ўринда Марказий Осиё халқларининг Макка, яъни ҳаж зиёратига боришида Қашғар транзит йўли воситасини ўтаганлиги ҳақидаги Муҳаммад Аъзамнинг «Қавоид ал-машойих» асарида ёзиб қолдирган маълумоти ҳам диққатга сазовордир. Унинг гувоҳлик беришича, бу вақтда (XVI асрда) ислом динидаги шиъа ва сунна мазҳаблари ўртасида юзага келган келишмовчиликлар зиёратчиларни Эрон ва Туркия орқали сафар қилишига тўсқинлик қилган[5].

Шу сабабдан марказий осиеликлар ҳаж зиёратига Ёркенд хонлиги орқали боришга мажбур бўлишган. Бу ҳолат Ёркенд хонлигида ислом дини ва сўфийлик тариқатининг янада кенг ёйилишига олиб келган. Мовароуннаҳрлик сўфийлик тариқати вакиллари Ёркенд хонлигига ташриф буюришиб, бу ерда ташвиқот ишларини олиб боришган. Ўз ўрнида

Ёркенд хонларининг мовароуннахрлик уламоларга нисбатан эътиқоди баланд бўлганлигини Мирза Муҳаммад Ҳайдарнинг «Тарихи Рашидий» асаридаги маълумотлар ва Бадриддин Кашмирийнинг «Равзат ар-ризвон...» кўлэзма манбасидаги жўйбор хожалариномига Ёркенд хонлари ва ҳокимлари томонидан жўнатилган хатлар исботлаши билан бирга, икки давлат ўртасида илмий-маданий алоқалар олиб борилганлигини тасдиқлайди. Бухоро Дашти Қипчоқ аҳолиси учун ҳам диний марказ ҳисобланиб, шу ерда козоқ аҳолиси учун муллалар

тайинланган. Кўчманчи аҳоли барча диний масалалар бўйича жавобни ҳам шу ердан олишган. Бу борада фаолият кўрсатган уламолардан бири асли фарғоналик Лутфулла Чустий (1572 йилларда вафот этган)дир. Лутфулла Чустийнинг қозоқлар орасида кўплаб шогирдлари бўлиб, улардан Муҳаммад исмли муриди нафақат қозоқлар, балки қирғизлар ўртасида ҳам ислом динини тарғиб-ташвиқ қилишда фаол иштирок этган[6]. Диний уламолар ва илм аҳллариининг даштликлар орасидаги фаолиятига фақатгина Лутфулла Чустий мисол бўлади, дейиш етарли эмас албатта. Гарчи манбаларда аниқ шахслар тўғрисида маълумотлар кўп бўлмаса-да, аммо уларнинг сафи кенг бўлганлиги эҳтимолдан узоқ эмас. Буни Фазлуллоҳ ибн Рузбехоннинг

қозоқларни исломни қабул қилганлигига узоқ йиллар бўлганлиги, улар ислом маркази бўлган Бухорога ташриф буюришларидан ташқари масалан, Туркистон, Мовароуннахр, Ҳожитархон (Астрахан) ва бошқа мамлакатларнинг уламолари ҳамда олимлари Қозоқ хонлигига ҳам келиб туришган, деган маълумоти исботлайди[7]. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Қозоқ хонларининг шахсий котиблари ҳам мовароуннахрлик зиёлилардан бўлган. Буни Таваккалхоннинг 1595 йилда Москва давлатидан келган элчи Вельямин Степановга айтган куйидаги сўзлари тасдиқлайди: «ўзим ёрлиғ ёза олмайман, одамларимга эса ишона олмайман, чунки менинг котибим (мулла) бухоролик, агар унда қандайдир махфий гап бўлса, у дарҳол Абдуллахоннинг қулоғига етиб бориши мумкин. Шунинг учун ёрлиғни ўзинг ёз»[8]. Демак, мовароуннахрлик илм аҳллари Қозоқ хонлиги саройида фаолият юритишган ва хонлик давлат ҳужжатларини юритиш билан шуғулланган. Бундан ташқари, Таваккалхоннинг махфий гапларини Абдуллахонга етказиши мумкинлигига қараганда, бу мулла жўйбор хожаларига тегишли бўлган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

REFERENCES

1. Тўраев Ҳ. Бухоро хонлигининг XVI - XVII асрлар ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маданий ҳаётида Жўйбор хожаларининг тутган ўрни....док.диссерт. –Т,2007, -Б.242.

2. Султонова Г. XVI аср иккинчи ярмида Бухоро хонлигининг Қозоқ ва Ёркенд хонликлари билан алоқалари. Тарих фан... номзоди. - Т., 2005. -Б.139-140.
3. Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдуллонома. 2-китоб.-Т,2000. -- Б. 14.
4. MkChesny R. Juybaris...-New York.-P.262
5. Саидахмедов И.А., Юнусходжаева М.Ю., Астанова Г.Ю. Агиографические сочинения как источник для изучения духовной и политической жизни Восточного Туркестана. -С.155.
6. Бартольд В.В. Калмыки. Соч. Т. II. (1). -С. 57; Султонова Г. XVI аср иккинчи ярмида Бухоро хонлигининг Қозоқ ва Ёркенд хонликлари билан алоқалари. Тарих фан... номзоди. - Т., 2005. -Б.138.
7. Фазлаллах ибн Рузбихан. Михман-наме-йи Бухара. -М,1976.-С.106.
8. Султонова Г. XVI аср иккинчи ярмида Бухоро хонлигининг Қозоқ ва Ёркенд хонликлари билан алоқалари. Тарих фан... номзоди. - Т., 2005. -Б.139